

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа им.К.Д.Тыва-хуу с.Морен Эрзинского кожууна РТ

<p>«Рассмотрено» На педагогическом совете Протокол № 1 от <u>30</u> <u>августа</u> 2023 г.</p>	<p>«Согласовано» Заместитель директора по учебно-воспитательной работе <u>Фк</u> Номчу-Белек Ч.Б. от <u>31</u> <u>августа</u> 2023 г.</p>	<p>«Утверждено» Директор МБОУ СОШ им.К.Д.Тыва-хуу с.Морен. <u>Хомушка С.М.</u> Приказ №12 «а» от «31» августа 2023 г.</p>
---	--	--

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
внеурочной деятельности
«Улусчу уjurлар»
6 класс
на 2023-2024 учебный год

В неделю-1 час, всего-34 ч в год

Разработчик:
Монгуш Д.В.

с.Морен-2023 г.

6-гы класска класстан дашкаар өөренир «Улусчу ужурлар» эртемниң ажылчын программазы.

Эге сөс

Улусчу ужур-чаңчылдарны чаа езу-биле шинчилеп, ону өөредилге- кижизидилге ажылынга чогумчалыы-биле ажыглап ажылдап эгелээн Республиканың федералдыг-даа, төп-даа шенелделерже кирген школаларның арга-дуржулгазынга даянып, бо хуннерде бистиң республиканың барык шупту школалары «Улусчу ужурлар» кичээлдерин тыва езу-чаңчылдарга даянып, эрттирип эгелээн. Ук кичээлдерниң кижизидилге ажылынга салдары аажок улуг бооп турары билдингир.

Тыва чон салгалынга бодунуң материалдыг байлактарын арттырып бээринден аңгыда, сагыш- сеткил байлаан – ужур-чаңчылдарны салгал аразынга үспейн, хумагалыы-биле дамчыдып чораан.

Эртем-суюл сайзырап, кижилерниң угаан-медерели чаа үениң агымынче кирип, харын-даа чүгле чогумчалыг материалдыг тала колдап, сагыш-сеткил ядараар деп барган үеде чаагай чаңчылдар кичээлиниң ролю кончуг улуг апарган.

Амгы үеде тыва улустуң ужур-чаңчылдарына шинчилел ажылдары уламчылап, янзы-бүрү номнар, программалар хөйү-биле үнүп турары башкылал ажылынга улуг дузаны көргүзүп турар.

Ажылдың үндезини кылдыр Г. Д. Сундуйнуң «Улусчу ужурлар» деп 5-6 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга номун, С.Б.Байыр-оол, С.К.Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч.Шулуу- Маадыр; «Тыва ужур- чаңчылдар 5- 9» А.К.Ооржак, С.Б.Оюн деп болгаш өске- даа тыва чоннуң бурунгу ужурларының дугайында үнгүлээн өөредилге номнарын алган. Улусчу езу-чаңчылдар деп факультатив кичээлинге даянып тургаш кылган бо программа тыва чоннуң чаагай чаңчылдарын база кижиниң бодун канчаар алдынарының дугайында школага эрттирериниң бир вариантызы болуп турар.

Тайылбыр бижик.

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгенин янзы-буру хевирлеринге ажыглап болур: куш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш анаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа оске хевирлеринге.

Уруглар кижизидилгези чоннуң бодунуң төөгүзүндөн, культуразындан болгаш сүзүүндөн дөстелир деп, М. Б. Кенин-Лопсан санап турар. Программада кезектер уругларның назы-харын, сонуургалын барымдаалап хувааттырган. Уругнун назы-хары бичии болган тудум, оларның чуве сактып алыры быжыг, уттунмас болур. Ынчаарга, он ийи хар четкен уругларга кижиниң чаяанының дугайында, төлептиг болурунуң дугайында бодалдар-биле шыва ап, оларны боттарының кылып турар үүлгедиглеринге хамаарыштыр боттарының хамаарылгазын тодаргай илередип билиринге кижизидери чугула болур ужурлуг. Амыдыралга эргежок чугула апаргы дег, кижиниң сагыш-сеткилинге, угаан-бодалынга, бодун алдынарынга хамаарышкан чүүлдерге өөредир болгаш кижизидер сорулга-биле ук программа тургустунган.

Ажылды кылып тургаш, тыва ужур-чаңчылдарга база кижиниң сагы-сеткилиниң арыг-чаагай, чырык, тура-соруктуг болурунга хамаарыштыр кылдырган ажылдарын өөренип көрүп, дуржулгалыг башкыларның шинчилелдериниң байлак арга- дуржулгазынга даянган.

6-гы класска өөредир темаларның бөлүктээшкени:

«Кижини – бойдустуң дээди чаяалгазы».

1. Кижиниң чаяаны
2. Кижиниң угааны
3. Кижиниң октаргайы база сагыш культуразы.

4. Сагыш эргилдези, маны, апгаразы.
5. Назын эргилдези.
6. Кижиниң хаязы, хей-аъды, хей сүлдези, сузу болгаш куъду.
7. Арага дугайы.
8. Ниити ужурлар (этикет).
9. Кижиниң шимчениглери, көрүжү болгаш кылаш, олут ужуру.

«Улусчу ужур-чаңчылдар» кичээлдериниң **өөредиглиг сорулгалары :**

- уругларга бодунуң төрөөн чонунуң шаг-төөгүдөн бээр туруп келген езу-чаңчылын таныштырып, ону ыдыкшыдып көөрүнге өөредири;
- езулуг тыва кижиниң овор-хевири, мөзү- бүдүжү кандыг чораанын улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарны ажыглап тургаш, делгеренгей таныштырып, бар билиглерин ханыладып өөредири;
- тыва улустуң чаңчылчаан ажыл-ижи-биле чурттап турган база амгы үеде-даа чурттап чоруур оран-савазынга даянмышаан таныштырып, мергежил шилип алырынче угланган ажыл чорудуп, келир амыдыралга белеткээри;
- бодунуң төрөөн чериниң (кожуунунуң) онзагайы-биле таныштырып, алдарлыг кижилерин танып ап, оларга чоргаарланып чоруурунга өөредири;
- тыва улустуң уруг-дарыг кижизидеринге кандыг хамаарылгалыг, чаш төлдү кадык-чаагай кижизидериниң айтырыгларын канчаар шийтпирлеп чораанының дугайында билигни бээри;
- кижиниң чаяаттынып кээри база аңаа кандыг түңнел турар ужурлуг деп чүүлдүң дугайында билигни бээри;
- кижиниң бодун алдынарының дугайында айтырыг чүге кол болурунун дугайында эге билиглерни бээри.

Кижизидилгелиг сорулгалары:

- уругларны чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын сагып чоруур, бедик культурлуг, кижизиг кижилер болурунга кижизидер;
- күш-ажылга ынак, мөзүлүг чаңга уругларны чаңчыктырып кижизидер;
- долгандыр турар чонунга база бойдуска хумагалыг болурунга, оларга хамаарылгалыг сагыыр ужурлуг чүүлдерни сагып чоруурунга чаңчыктырар;
- ава, ача кижиниң хүлээлгелерин медреселдиги-биле билип, өг- бүле амыдыралыга бичиизинден белен болуп, уруглар кижизидилгезиниң айтырыгларын сайгарып чоруурунга кижизидер;
- каяа- даа чорааш, бодун тыва кижини мен деп медресеп билип чоруур национал чоргааралды уругларга оттурар.

Өөреникчилер

- «КИЖИ» деп сөстүң хөй талалыгуктазын,
- тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны (ооң иштинде кижиниң канчаар алдынарының дугайында), ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
- чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
- өг- бүледе кижигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
- өг- бүле бүрүзүнүң сагып чоруур чараш чаңчылдарын билген турар ужурлуг.

Программаның тургузуу:

«Кижини – бойдустуң дээди чаяалгазы».

1. Кижичаяаны – 6 шак, оон иштинде 1 чугаа сайзырадырының кичээли;
2. Кижиниң октаргайы – 10 шак, оон иштинде 3 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
3. Назын эргилдези – 2 шак, ооң иштинде 1 хыналда ажыл кичээли;
4. Кижиниң хаяазы, хей-аъды, хей сүлдези, сузу болгаш куьду – 7 шак, ооң иштинде 2 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
5. Ниити ужурлар база багай аажы-чаң – 4 шак, оон иштинде 2 чугаа сайзырадылгазының кичээли;
6. Кижиниң шимчениглери. Карактар. Кылаш, олут ужуру. – 2 шак;
7. Ниити хыналда ажыл – 1 шак;
8. Түңнел-катаптаашкын. – 1 шак;
9. Чырык күзел – 1 шак, ооң иштинде 1 шак чугаа сайзырадылгазының кичээли;
10. Түңнел кичээл. – 1 шак, ооң иштинден 1 шак чугаа сайзырадылгазыныкичээли.

Кижичаяаны-биле холбашкан ужурларны сагып, эптиг-эвилең чорукка чаңчыгар, аажы-чаң талазы-биле бодун туттунуп билер, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагырынга чаңчыгар. Кандыг-даа байдалда, кандыг-даа кижилер-биле харылзаа тудуп тургаш, бодун алдынарының эге билиглерин долузу-биле сагып чаңчыккан турар кылдыр өөредир.

6-гы класска “Улусчу ужурлар” эртеминге *«Кижичааны – бойдустуң дээди чаяалгазы»* деп кезекке хамаарыштыр темаларны чарып эрттирери:

Төлептиг кижичааны болурул? Кижичаяаны. “Кижичааны” деп атка канчаар төлептиг болурул? Улуг уйгу уржуктары. Кижичааны. Мага-бот дадыктыларының аргалары.

Кижиниң октаргайы. Сагыш культуразы. Ак болгаш кара сагыш дугайында. Сагыш эргилдези. “Канчаар сен?” Сагыш маңы. Сагыш аптаразы. Угаан-сагыш ажылы. Күш-ажыл болгаш сагыш. “Шилип алган мергежилим”

Назын эргилдези. “Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле”

Кижиниң хаяазы. Кижиниң хей-аъды. Кижиниң сүлдези. Кижиниң сузу. Куьт дугайында улусчу бодалдар. “Буян чандылары”

Арага дугайы. Ч. Чүлдүм “Иениң каргыжы” Ниити ужурлар (этикет).

Кижиниң шимчениглери болгаш үнү. Карактар. Кылаш болгаш олут ужуру.

**Календарь-тематиктиг план.
«Кижиги – бойдустуң дээди чаялгазы.»**

№	Темазы	Үези/ шагы	Кичээлдиң хевири	Кичээлге ажылдың хевирлери	Кичээлден уругларның билген турар билишкиннери болгаш эге билиглери	Онаалга	Кичээлдиң эртер хүнү	
							план езугаар	херек кырында эрткен үези
1.	Кирилде кичээл. Төлөптиг кижиги кандыг болурул?	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиниң бодунуң үүлгедиглерин харыылаары база төлөптиг кижиги дугайында бодалдар солчур.	Төлөптиг деп санадып чоруур кижилерниң даңзызын тургузар.	05.09	
2.	Кижиги чаяаны	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиги чаяаны деп чүнү ынча деп турарыл база кижиниң үш дою деп чүл? билген турар.	Үш дойнуң бирээзиниң-не чуруун чуруур (А4)	12.09	
3.	ЧСК «Кижиги» деп атка канчаар төлөптиг болурул?	1	Чугаа сайзырадылгазы ның кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры. Чога адыкчы ажыл	Чогаадыкчы ажылдың дузазы- биле кижиги деп атка төлөптиг болурунуң дугайында бодалын илередип билири.	Төлөптиг кижиги деп кижиниң эки талаларын санап бижиир.	19.09	
4.	Улуг уйгу уржуктары	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Чүге улуг уйгуну амыдыралдың эң коргунчуг, эң күштүг азаларының бирээзи деп санап турарын база улуг уйгу багай деп чүүлдү билген турар уjurлуг.	Хүн чурумун бижип эккээр.	26.09	
5.	Кижиги угааны	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шын угаадыг, тура-сорук деп чүүлдерниң аразында харылзаазын база амыдыралда утказын билген турар.	Тура-соруктуг, чүткүлдүг кижиги деп кандыг кижини ынча дээрил тодарадып бижиир.	03.10	
6.	Мага-бот дадыктырарының аргалары	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Мага-бот дадыктырары чүге херегил база кандыг аргаларны ажыглап болурул? деп чүүлдерни билген турар ужурлуг.	Ада-иезинден дадыгарының аргаларын айтырып экээр.	10.10	

7.	Кижиниң октаргайы.	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Иштики октаргай деп чүл база ооң байдалы мөзү-бүдүштен канчаар хамааржып болурул түннээр. дугайында	Иштики делегей деп чүл тодарадыын тывар. (интернеттен)	17.10	
8.	Сагыш культуразы. Ак болгаш кара сагыш дугайында.	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сагыш культуразы, ак сагыш, кара сагыш дээн ышкаш терминнерни база оларныаразында харылзааларны билген турар уjurлуг.	Ак болгаш кара сагышты удурланыкчылар кылдыр чуруур (А4).	24.10	
9.	Сагыш эргилдези	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Эргилде, кижиниң сагыжының эргилдези, йөрээл, кара сагыштың хоразы дээн билиишкиннерни билген турар.	Башкының бижиткен чүүлүн номчуп, катаптаар.	07.11	
10.	ЧСК «Канчаар сен?»	1	Чугаа сайзырадылганың кичээли	Бот ажыл. Чогаадыкчы ажыл. Практиктиг ажыл	ТЕСТ хыналда	Эжинге бир бодалга-байдал чогаадыр.	14.11	
11.	Сагыш маңы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сагыш маңы, үндүрүк-кириик сагыш, өңнүг дүштер көөрү деп билиишкиннерниң аразында харылзааны тодаргайлап билген турар уjurлуг.	Өртемчейде үш дүрген. Тывар.	21.11	
12.	Сагыш аптаразы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сагыш аптаразы, сагынгыр кижиниң, «угааны дыдык таар дег» деп билиишкиннерни билген турар.	Айтырыгларга харыылаар. Ар.102.	28.11	
13.	Угаан-сагыш ажылы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиниң бодунуң сагыжын хынаары, анализ, деңелге, классификация, систематизация, чогаадыкчы сагыш	Айтырыг 6 ар.105.	05.12	

14.	ЧСК Бот ажыл. Сагыш хынаары.	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Бот ажыл. Хыналда ажыл.	Бот ажыл ТЕСТ	Солун бодалга чогаадыр.	12.12	
15.	Күш-ажыл болгаш сагыш	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Ажылды сагыш-биле кылыры, бодунга тааржыр чүүлдү шилип алыры, эчис-сорулга, кижиниң хуу салымы, проблема, кара дер беп билиишкиннерни билген турар уjurлуг.	Күш-ажыл биле сагыштың аразында харылзааны тодарадып бижиир.	19.12	
16.	ЧСК Чогаадыг «Шилип алган мергежилим»	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Чогаадыкчы ажыл.	Бот чогаадыкчы ажыл. Бот хыналда «Чүнү канчаар сен?»	Мергежилдерге альбом кылыр.	26.12	
17.	Назын эргилдези	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Назын эргилдези, назын моондаа, иштики октаргай деп билиишкиннер-биле таныжар.	Он ийи чылды үлежип алгаш чуруур.	09.01	
18.	Хыналда тест «Чааскаан олургаш, сагыжың шинчиле»	1	Билиглерин хынаарының кичээли	Хыналда, чогаадыкчы ажыл.	ХЫНАЛДА ТЕСТ	Бодун шыдамык кылдыр чаңчыктырарда чүнү канчаарыл? Тодаргай харыы тывар.	16.01	
19.	Кижиниң хаяазы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Төрел бөлүк улустун хаяазы, ооң шынар талазы-биле аңгылы деп билиишкиннерни билген турар.	Айтырыг ар. 118	23.01	
20.	Кижиниң хей-аьды	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хей-аьт, бедик хей-аьт, хей-аьдын аскымнатпас дэн билиишкиннер.	Айтырыглар ар. 121	30.01	
21.	Кижиниң сүлдези	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сүлде деп чүл, бедик болгаш чавыс сүлде дугайында буддизмниң өөредиинге даянып билген турар.	Айтырыглар ар 123	06.02	

22.	Кижиниң сузу	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Сус деп чүл, кижиниң сузу канчаар бастынарыл?	Айтырыглар ар.129.	13.02	
23.	Бот ажыл	1		Чогаадыкчы ажыл.	БОТ АЖЫЛ	Буруузун миннирде кандыг сөстөр ажыглаза чогумчалыг болурул? Делгеренгей кылдыр харыылаар.	20.02	
24.	Куът дугайында улусчу бодалдар	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Куът деп чүл, кижиниң куъду ойлай берип болур, кижини хөлегезин чүге базып болбазыл, куът чүге ээзинден десе бээрип болурул?	Айтырыглар ар. 135.	27.02	
25.	ЧСК «Буян чандылары»	1	Чугаа сайзырадылганының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры. Чогаадыкчы ажыл.	Ажык чугаа: буян кылыры, буян чандылары, кижини човаа (оон иштинде ие кижиниң човаа) деп билиишкннерниң утказын тайылбырлап билген турар ужурлуг.	Онаалга ар. 137.	05.03	
26.	Арага дугайы	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Арага деп чүл, ону чүү чүведен кылырыл, арага ижериниң культуразы, араганы хемчээл чок ижер болза, кандыг уржуктарга, моондактарга чедирип болурул?	Арагага удур плакат чурук чуруур. (А3)	12.03	
27.	ЧСК Ч. Чүлдүм «Иениң каргыжы»	1	Чугаа сайзырадылганының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры. Сөзү глел-биле ажыл.	Шүлүктүн утказын сайгарып, ие кижиге төлү кижиниң частырыы кайы-хире берге боорул? дээн чижектиг айтырыгларга түңнел кылып билген турар ужурлуг.	Шүлүктүн утказын бижимел-биле сайгарар.	19.03	

28.	Ниити ужурлар (этикет)	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Этикет деп чүл, аңаа чүлөр хамааржырыл база тыва болгаш орус улустун чамдык ужурларының ылгалын билген турар ужурлуг.	Айтырыглар ар 142.	02.04	
29.	Бот ажыл	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Бот, чогаадыкчы ажыл	Этикетке хамаарыштыр бот ажыл.	Этикет ному тып эккеэр. (орус-даа дылда болза)	09.04	
30.	Кижиниң шимчениглери болгаш үнү. Карактар.	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шимчениг чүнү илередирил, хол шимчениглериңиң кандыг чогумча чок талалары барыл, бут шимчениглериңиң кандыг чогумча чок талалары барыл, кижиниң үнүндөн чүнбилип ап болурулбаза карактар көрүжүңге хамаарылга.	Айтырыглар ар 143.	16.04	
31.	Кылаш болгаш олут ужуру	1	Чаа чүүл тайылбырының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кижиниң кылажы кандыг болурга таарымчалыгыл, кижиниң олуду кандыг болурга таарымчалыг деп санаттынарыл билген турар.	Айтырыглар ар 145.	23.04	
32.	Хыналда ажыл	1	Билиглерин хынаарының кичээли	Хыналда ажыл.	Чыл иштинде өоренген чүүлдерин түннээр хыналда ажыл.	Е. Танова, А Танов. "Чырык күзел» деп ырның сөстерин доктаадыр	30.04	
33.	Түңнел катаптаашкын-кичээл	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Чогаадыкчы ажыл. Беседа.	Түңнел-катаптаашкын. Ажык чугаа. Оон ыңай чүнү билип алыксап чоруур мен деп айтырыгга харыылаар.	Түңнел девиз чогаадыр.	07.05	
34.	ЧСК «Чырык күзел»	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры. Уругларның бодалдар солчуушкуну.	Ырның сөстерин сайгарып, чырык күзел деп чүл, чүү чүве хүнден чырык, куштан дүрген бооп болурул ырның сөзүглелинге даянып сайгарган турар.	Чырык деп сөс-биле холбашкан кижиниң сагыш сеткилинге хамаарыштыр кыйгырыг чогаадыр.	14.05	

	ЧСК Чогаадыг «Улусчу ужурлар» деп эртемден чүнү билип алган мен?»		Чугаа сайзырадылгазы ның кичээли	Чогаадыкчы ажыл.	Чогаадыкчы ажыл.	Чайгы онаалгалар.	21.05 28.05	
--	--	--	--	---------------------	------------------	-------------------	----------------	--

“Улусчу ужурлар” эртеминиң «Кижини – бойдустун дээди чаяалгазы.» деп эгени өөренип дооскан 6-гы класстың өөреникчилери дараазында чүүлдерге өөрөнгөн болгаш оларны билген турар:

- кижиниң чаяанынга хамаарышкан бодалдарны;
- эптиг-эвилең чорукка чаңчыккан;
- сагыш-сеткил культуразын билир болгаш ону сагып чоруур;
- иштики делегейин делгемчидип шыдаар;
- сагыш сеткилин арыглап билир;
- багай чаңчылдарга хамаарыштыр бодунуң удурланышкак уткалыг бодалдарын делгерөңгей илередип шыдаар.;
- ниити ужурлар азы этикетти сагып чоруур;
- ада-өгбелерниң чагыын билир.

Ажыглаан литература

1. Алдай – Буучу Кызыл, 1993
2. Байыр-оол С.Б болгаш о.ө. Тыва чоннун бурунгу ужурларын болгаш чанчылдарын өөредириниң программазы. Кызыл, 2002.
3. Бартан О.О. Тываларның национал чеми болгаш, чем үнүштер.Кызыл, 1997.
4. Будегечи Т. Б. Художественное наследие тувинцев. Москва, 1995.
5. Даржа В.К.Лошадь в традиционной практике тувинцев кочевников.Кызыл, 2003.
6. Казырыкпай Б.О. Эрнин эреси. Кызыл,2001.
7. Камычек.Я. Вежливость на каждый день. Москва «Знание»,1981
8. Кара – Күске К.Ч.Аътка тураскаадыг.Кызыл1995 .
9. 10.Кенин-Лопсан .М.Б. Тыва улсутуң бурунгу ужурлары . Кызыл, 1994
- 11.Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чанчыл. Кызыл «Новости Тувы» 2000. .
12. Лагерь Лекарственные растения Тувы. Кызыл,1998
13. «Еше лама» Сопа Ринпоче. Энергия мудрости .Основы буддийского учения.Москва «Цонкапа»,2003.
14. Монгуш М.В. Тувинцы Монголии и Китая. Новосибирск «Наука», 200217. 16. .Маннай оол М.Х.,Достай И.А. История Тувы. Кызыл 1996
15. Намзал Э.Х. Холу чемзиг авам сөнү. Кызыл 1995.
16. Образовательная программа «Несущая свет».Программа клуба молодой семьи. Кызыл, 2003.
17. Ооржак А.К., Оюн С.Б.Тыва чаңчылдар 5-9 класстарга өөредилге программазы.Кызыл,2003
18. Путеводитель Тува. Москва «Авангард», 2004 17. 21.Самбу И.У.,Самбу М.Д. Тыва чоннун бурунгу ажыл – агыйы, амыдыралы. Кызыл, 2004.
22. Салчак К.Б, Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканын хөгжүлдези. Кызыл, 1984
19. Серенот С.К. Тыва улусчу эмнээшкин. Кызыл, 1993.
20. Сиянбиль М.О, Сиянбиль А.А. Традиционный тувинский костюм.Кызыл, 2000.
21. Сундуй Г.Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 2004.
22. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 3-4 .Кызыл, 2005.
23. Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар 1-2 класстарга өөредилге – номчулга ному.Кызыл 2003.
24. Сундуй –оол М.С Городок у подножия Кара-Даша.Кызыл, 2005.
25. Традиционная культура тувинцев глазами иностранцев.Кызыл, 2003. 2002
26. Тыва улустуң алгыш- йорээлдери.Кызыл, 1990
27. Чамзырын М.Ч, Чамзырын Е.Д. Тыва чоннун чаагай чаңчылдарын кижизидилге ажылынга ажыглаары.Кызыл, 2000.
28. Чадамба В.Ф. Сүр – кучунун үш оюну. Кызыл,2004.
29. Чап Ч.М. Шагаам – сүзүглелим. Кызыл,1999.
30. Шактаржык К.О., Биче-оол В.А. Тыва дугайында чугаалар. Кызыл,, 2004..